

Keppel Márton

Betű, kép – tipográfia és vizualitás

Árendás József életmű-kiállítása kapcsán

■ Az ember ősi ösztönéből és hajlamából fakad az a törekvés, amely a mindennapi eszközök és hétköznapi információk primer megjelenési formája fölé emelkedve fejezi ki a tartalmat és a funkciót, valamint értelmezi környezetét. A használati tárgyak és művészeti alkotások felületének megjelenési formája adekvát kapcsolatban van a tartalom konstruktív felépítésével és használhatóságával. Formaalkotó ösztönünk legmindennapibb és legspontánabb típusa az emberi gesztus, ezáltal a forma kialakítását és funkcióját meghaladó esztétikai minőség maga sem egyéb, mint a tárgyiasított gesztus világos és anyagtalán kifejeződése. Amikor elszakad az esztétikai minőség a funkciótól, akkor születik meg az öncélú művészet (l'art pour l'art), míg a rendeltetésnek alárendelt megfogalmazás hívja életre az alkalmazott művészetet (l'art appliqué). Már a művészet kialakulásának kezdetén jelen vannak ennek a felfogásnak a szilárd fundamentumai, jóllehet koherens egységben és egymástól meg nem különböztethetően.

A történelem során az alkalmazott művészet fogalma minden stíluskorszakban, és a technológiai körülmények megváltozása következtében metamorfózison esett át. Az autonóm alkotások megszületése új művészeti ágakat hozott létre a grand art műfaján belül. A tudatos, az ösztönösséget kizáró tervezői megfontolások, valamint az önálló és szubjektív törekvések kapcsolata egy új vizuális stílust teremtett meg. Nagymértékben hozzájárult az „alkalmazott” grafika megszületéséhez az ipari forradalom, ami életre hívta másfél évszázaddal ezelőtt a reklámgrafikát. Ez számos névváltozáson esett át a művészeti ág dinamikus és előre meg nem jósolható fejlődése során. A műfaji kategóriát a tervezőgrafika és a plakátgrafika terminológia pontosítja, mindazonáltal a sokszorosított technikai eljárás számos elnevezés bevezetését is szükségessé teszi. Az alkalmazott grafika történetében a plakátművészet változásai lakmuszpapírként jelzik a művészeti ágban bekövetkezett

folyamatokat. A plakátművészetben a szöveget és az ábrát a figyelemfelkeltés szándéka szüli, azzal a vizuális komplexitással, amely magába foglalja a festészet, a grafika, a fotó és a dizájn elemeinek összegzését. A szöveges plakát dominanciájától az illusztratív vagy ábrázoló ötletek felértékelődésén és irányadó jellegén keresztül a technológia fejlődésének markáns nyoma van a vizuális kifejezőmódban. A hazai plakátművészet megteremtői és az első színes plakátok készítői között elsődlegesen festőket találunk (Benczúr Gyula, Rippl-Rónai József, Ferenczy Károly, Berény Róbert, Bortnyik Sándor, Kassák Lajos), de fokozatosan színre lépett a két háború között induló tervezőgrafikus generáció (Konecsni György, Szilvássy Nándor, Papp Gábor, Finta József). A nagy elődök nyomában érkező tipográfusnemzedék egyik kiemelkedő egyénisége és stílustermelő karaktere Árendás József grafikusművész.

Szenvedélye a rajzolás iránt már a gimnázium éveitől megmutatkozott. A rajzolás praktikáit Kerti Károly grafikus tatai szabadiskolájában tanulta, ahol az elméleti képzés és a gyakorlati megvalósítás egyaránt hangsúlyt kapott. Jóllehet tizennyolc évesen megnyerte az Országos Amatőr Képzőművészeti Kiállítás grafikai díját, hosszú ideig ostromolta a Képzőművészeti Főiskola kapuit, mégis az Iparművészeti Főiskola alkalmazott grafika szakán kezdte meg tanulmányait, 1967-ben. Mesterei Finta József, Erneyi Sándor, Gerson Pál és Konecsni György voltak. A főiskola előtt és után is Árendás József a Zrínyi Nyomdában dolgozott, ahol megismerkedett a nyomdai mesterségekkel és technológiájával. Az üzleti grafika sajátosságai magukban hordozzák az iparművészet par excellence jellemvonásait: az artisztikus teljesítményt a technológiai hatékonysággal ötvözik. A kereskedelmi művészet műszaki hátterének alapja és a kifejezőmód megfelelő kiválasztása összefonódik a műfaj követelményeivel. A létrejövő termék vagy mű anyaga: a nyomdafesték;

a megvalósult alkotás kompozíciós struktúrája: a síkdíszítmény következetessége; a testet öltött produktum rendeltetése: a harsány stílus nélküli kommunikáció. A széles nyilvánosság számára dolgozó sokszorosító eljárás kíméletlen technikai fegyelmezettséget követel meg. Noha Árendás József alkotói pályája stíluskorszakokra nem osztható fel, mégis a megrendelések eltérő jellegéből fakadó műfaji sajátosságok jelölik ki az alkotói szemlélet és kifejezésmód változásának irányait. A különböző médiumok és művészeti ágak által igényelt megjelenítési formák kidolgozása és a színhelyek felületi jellegzetességei határozzák meg vizuális nyelvezetét. A filmplakátok és színházi plakátok esztétikai minőségét az alkalmazó művészeti ág másodlagos követelményei írják elő, míg a műfaj önálló létjogosultságot nyert alkotásai a kiállítóterek bemutatófalain autonóm képzőművészeti törvényszerűségeknek engedelmessé válnak.

Árendás József 1972-ben, az Iparművészeti Főiskola elvégzése után kisebb megbízásokat követően a Mozgóképforgalmazási Vállalat megrendelésére készített moziplakátokat. Noha a MOKÉP számára alkotott több tucat filmposzter szigorú rosta után kerülhetett az utcákra, mégis viszonylag tág tér kínálkozott a grafikai tervezésben. A filmplakátok merkantil sajátossága kompromisszumokra készítette a tervezőgrafikust, mindazonáltal elmélyítette azt a meggyőződését, hogy az alkalmazott művészet nem alkalmazkodó művészet. Árendás József a reklámkészítés szabályainak világos követelményrendszerét kötelező érvénnyel alkalmazta egyéni plakátművészetének gyakorlatában, ami a hirdetés és hírcserélés általános, valamint egyetemleges törvényszerűségéből fakad. A kereskedelmi falragasz tartalmi elemei a konkrét tényekre fókuszálnak, amelyek leplezetlen valóságossággal fejtik ki az üzenet mondanivalóját vagy hírért. Olyan eszközrendszernek kell társulnia a jelentés közvetítéséhez, hogy a házfalakon, utcákon és tereken a gyalogost megállásra, az autóst lassításra készítse, míg a kiállítóterben elhelyezett plakát égjen bele az agyba, hogy részleteire még évek múltán is emlékezzünk. A megfizethető előállítás szempontjai minden esetben prioritást élveznek, ugyanis a praktikus célszerűség érdekében jön létre a reklámhordozó. A tervező nem lelkesíti a nézőt, nem magasztalja fel a hirdetett terméket és információt, hanem objektív minősítéssel tárja a nyilvánosság elé. Árendás József moziposztereinek képi világa szoros kapcsolatot hordoz, és ösztönzést merít a képzőművészet eszköztárából; ilyen a tusrajz, a festői piktúra és a sok részlettel kidolgozott figurativitás. Ennek a '70-es

évek közepétől a rendszerváltás idejéig tartó periódusnak a második felében kristályosodik ki Árendás József lakonikus lényeglátása.

A zalaegerszegi Hevesi Sándor Színházban eltöltött negyedszázad jelenti az életmű florusát, és az alkotói kiteljesedés zenitjét. A rendezők igényei által szoros-sá lett kötöttségekben is meglelte kifejezőképességének szabadságát, jóllehet a profi grafikus pszichológiai érzékenységgel meggyőzte a direktorokat a megvalósítandó koncepció megrendelői iniciatívájáról. Árendás József lelki alkata és alkotói habitusa elválaszthatatlan egységben mutatkozik meg a színházi plakátokon. Ő az ezerarcú halhatatlan cirkuszi clown, aki gyakran maszk mögé bújva sohasem egyén, gyakran még típus sem, hanem titokzatos, kacagó valaki, akinek élcei és falcai elől nem menekülhet a civilizáció. Távol áll formavilágától a messziről felismerhető stílusjegyek abszolút karakterisztikája, ellenben természetéből adódóan könnyedén szökdécsel a műfajok között, hogy elkerülje az önisméltés és egy helyben járás monotóniáját. Az egyhangúság elkerülését a szakma technikai lehetőségei és korlátai segítették, amelyeket a probléma lényegéig hatoló és tömönlatba sűrített szellemi mechanizmus generál.

Árendás tobzódik a technika sokszínűségében: kiönti a tust, akvarellt kever, akrillal fest, papírt tép, kollázst ragaszt, vagy fotót montíroz. A plakátok szerves részét képezi a tipográfia, ahogyan a betű szerves részét képezi a grafikának. Az alkalmazott grafika kötöttségeinek kezdeti dilemmái után a tervező magas szintre fejleszti az írásképet jelenlétét az alkotásokon. A betű hangulatot fejez ki mérete, elhelyezése, stílusa, típusa és színhasználata szerint, amely együtt fejti ki hatását és tölti be funkcióját a vizuális információval, hiszen a képi tartalom önnön létjogosultsága kiküszöbölné a műfaj a priori funkcióját. A szemlélő a felületen megjelenő betűrendszerből tájékozódik, amelyet párhuzamba állít és összehasonlít a vizuális tartalommal, összefüggést keresve a szöveg jelentése és a plakát témája között. A textus és numerus szerves és elválaszthatatlan alkotóeleme munkáinak, jelentéstartalmuk szükségszerűen erősödik a vizuális művészi környezetben.

Árendás József a saját vezetéknevét alkotó betűk glédáját az utóbbi időben nem a magyar grammatika hagyományos szabályai szerint tünteti föl alkotásain (ár&ás), ugyanis a tipográfia kreatív alkalmazásával az írásképet többletjelentést hordoz. Nomen est omen. Az angolszász nyelvekben használatos „and” kötőszó fonetikus áthallásának inspirációjából születik a

kapcsolatos mellérendelés jelképe, az ampersand (&), amely a magyar nyelv „és” viszonzszavának komplex vizuális megjelenítése. A névben hordozott szimbólum a konkrét jelentéstartalmak kizárólagosságának elvetésére utal, helyesebben az értelmezés rétegeinek jogos egymás mellett állására világít rá. A tipográfia új vizuális eszközöket teremt, amelyek az absztrakt ökonómia törvényszerűségeinek engedelmességgel a lehető legkevesebb íráskép igénybevételével töreksznek a lehető legnagyobb tartalmi és vizuális hatékonyságra. Az olvashatatlanságig dekorált betűtípus és az üzenet átadása okán megszülető mű jelentésével nem törődő nyomdai szedés az esztétikai gazdaságosság felfogásával nem egyeztethető össze. A változatos formakompozíciók, a tipográfia struktúrája és a logikus szövegszerkesztés teremtik meg a mondanivaló célhoz igazodó, tartalmához idomuló és praktikus alkalmazását. A plakát, a levélpapír, az árjegyzék, a bélyeg, a színházjeggy, az újsághirdetés, a csomagolópapír, a képregény, az oklevél és könyvborító sajátos természettel és önálló törvényszerűséggel meghatározott rendjének közös értékmérője az absztrakt ökonómia, amely nélkülözi a közös esztétikai elvet és stílust. A művészi tipográfiával szemben támasztott igény a papír megválasztásától, a textúra kiemelésétől, a szedés és dizájn tervszerűségének hatékonyságától a nyomtatás precíz kivitelezhetőségéig széles spektrumot ölel föl.

Árendás József négy évtizedet meghaladó alkotói munkásságát a tervezés logikájának változatlansága, de a vizuális grammatika teleologikus kikristályosodása jellemzi. A tervezőgrafikus számára a kiindulópontot a hirdetés céljából kiválasztott téma esszenciális sűrítése határozza meg, amely mint egy bábból kifejlődött imágó bontja ki az üzenet jelentését. A tömör kifejezőmód követelménye deduktív következetességgel jut érvényre és ölt formát, ezáltal a komplex előfeltétel fokozatosan redukálódik egynemű eredménnyé. A színházi plakátok és film-poszterek bázisa minden esetben a narratív kontextus időbeliségének paradoxonja, amikor kimerevített és statikus állapot interpretál par excellence mozgásfolyamatban értelmezhető és a cselekménysor láncolatában érzékelhető eseményeket. A műfaj sajátossága a kiválasztás és az elhagyás képessége, ami az információ átadásának alárendelt médium magja felé tereli a tervezőgrafikus individuális megközelítését. A mentális summázat üstökön ragadása nem automatikus vagy determinált folyamat eredménye, hanem a művész egyéni látásmódjának és gényének megoldása. Az üzenet vizuális leképezése

során elsődlegesen szem előtt tartott kritérium azoknak a járulékos képi és tipográfiai alkotórészeknek a felismerése, amelyek szükségtelen sallangokkal és mellőzhető blickfangokkal kínálnak talmi végeredményt. Az elvetett ötlet és a megtisztított tartalom fogyatkozást nem okoz a létrejött alkotás esztétikai minőségében, egyre inkább a tiszta átláthatóságot és a művészi kvalitást szolgálja. Árendás József plakátművészetének fejlődési ívét ennek a felfogásnak az elsajátítása és tudatos gyakorlása jelöli ki a MOKÉP számára készített, festői látásmódot tükröző moziposzterektől a kalligrafikus puritánságig egyszerűsített jelenkori plakátokig.

Az 1980-ban készült *Kojak Budapesten* című magyar vígjáték plakátja az íráskép és a látványelem szerves egységének tanúbizonysága, jóllehet mind a tipográfia kelléktára, mind a vizuális komponens részletekbe menő kifejezésmódban bővelkedik. Az ikonikus címszereplő attribútumait felhasználó grafika a horizontális képtengely közepéig terjedően foglalja el a felületet, hogy átengedje az információs mezőt a szövegnek. A tar fejtető és a napszemüveg megidézése elégséges ismertetőjegyei a karakternek, és félreérthetetlen, tulajdonosától elválaszthatatlan jellegzetességekkel ruházák föl a máskülönben egyéni vonásokat nem tükröző ábrázatot. A gondolati síkon puritán eszközök alkalmazása a tartalom kifejezésére, amit összetett autonóm grafikai megjelenítés manifesztál.

A kétezres évek közepére érettek be Árendes József „plakátos gondolkodásának” elhullajtott magvai. 2004-ben alapító tagja volt a Magyar Plakát Társaságnak, amelyik ennek a szemléletnek a jegyében formálódott közösséggé. Árendás József spirituszát a technikai felkészültség és az intellektuális képzettség tüze táplálja. A megkérdőjelezhetetlenül magabiztos grafikai kondíció a hivatásos művész mesterségbeli tudásának nyugalma kelti, míg az értelmi felismerés alkotórészei humoros intuíciókban öltönek formát. Előszóval találja meg lelki alkatának megfelelően a saját öröme és szórakoztatására szolgáló vizuális közlésformákat. A nemzeti sorskérdések feldolgozásának húsba metsző tragikumát malíciába mártott ecsettel közvetíti, mindazonáltal szívesen ajándékozza meg magát és a nézőközönséget megannyi erotikus krokival, frivol humorral vagy vitriolos bonmot-val.

A XXI. századra alapvetően megváltoztak az „alkalmazott” grafika technikai követelményei és esztétikai megítélése. A '70-es és '80-as években Árendás József plakátjai a szabadkézi rajz szenzuális bázisát jelentették. A manuális készség prioritásáról a jelenben sem

mondott le, jöhetnek a műtermékek kikerülhetetlen tartozéka a számítógép. A digitális képalkotó eszközök használata és a világháló végtelen lehetőségeinek csatásorba állítása a plakátművészetet ugyan infúzióra köttették, de a műfaj továbbra is az intenzív osztályon várja sorsának jobbra fordulását. A plakát tere egykor az utca volt, ahol természeténél fogva túl kellett harsognia a járókelők zaját és a közlekedési eszközök láróját. Pillanatnyilag úgy tűnik, hogy enteriőr művészetté vált, amelyet rendeltetési helyéről kiszorítottak az olcsó művészet drága hirdetőfelületei. Árendás József munkássága zsinórmérték az elkövetkező plakátosgenerációk előtt, hiszen pályafutásán végigtekintve szilárd bizonyítékát találjuk annak, hogy nem a plakát stílusa, hanem kifejezőereje a fontos.